O‘ZBEK XALQ ERTAKLARI BOSHLANISH TURG‘UN SO‘Z BIRIKMALARI

Gulnoza Jo‘raquliy (SamDCHTI),
Iroda Jo‘raqulova (SamDCHTI),
Rustam Jo‘raqulov (SamDCHTI),
Kaliya Kiyasova
Associate Professor, Uzbekali Zhanibekov
South Kazakhstan Pedagogical University, Kazakhstan

Annotatsiya. Maqolada o‘zbek xalq ertaklari boshlanishining o‘ziga xosligini hisobga olib, ularning tuzilishi xususiyatlari, matn yaratilishidagi o‘rni, qo‘shiluvchi kleshilari, turg‘un so‘z birikmalari, variantlari va boshqa xususiyatlari haqida so`z yuritilgan.

Kalit so‘zlar. Xalq ertaklari, matn boshlanishi, turg‘un so‘z birikmalari, kleshilangan birikmalar, asos, o‘zak, semantik-majoziy funksiyalar, “bir bor ekan, bir yo‘q ekan...” v. b.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности начала узбекских народных сказок, их структурные особенности, роль в создании текста, их дополнения, устойчивые словесные комплексы, варианты и другие особенности, с учетом оригинальности их начала.

Ключевые слова. Народные сказки, начало текста, устойчивые словесные комплексы, дополнения, основа, корень, семантико-образные функции, «было или не было...» и др.

O‘zbek xalq ertaklarida alohida kontekstli fragmentlar yasashda umumiy uslublar qo‘llangan bo‘lib, bu lisoniy ifodaning bir xilligini ta’minlaydi. Natijada, klishelarga duchor bo'lgan oddiy gaplar barqarorlashadi va turg‘un so‘z birikmalariga (TSB) aylanadi. Ko‘pincha ertak boshida keng qo‘llaniladigan fragmentlar klishelarga bo‘ysunadi, masalan, TSB “bir bor ekan, bir yo‘q ekan...” (bo‘lgan yoki bo‘lmagan ma’nosida). Muayyan kompozitsion va semantik-majoziy funksiyalarni bajarish bilan birga, ushbu TSB matnni boyitish, uslub jihatdan moslashtirishda yetarli darajada moslashuvchanligi bilan ham ajralib turadi. Boshqacha qilib aytganda, u ko'pincha asosiy frazeologik shaklning o'zgarishiga imkon beradigan majoziy va badiiy asosda barqarorlik darajasi bilan tavsiflanadi. Boshqacha aytganda, u obrazli-badiiy asosning shunday barqarorlik darajasi bilan ajralib turadiki, u ko'pincha asosiy frazeoshaklning o'zgarishiga imkon beradi. Ularning eng tipiklari quyidagilardir: “bir bor ekan-u, bir yo‘q ekan”; “bir bo‘lgan ekan, bir bo‘lmagan ekan”; “bor ekan, yo'q ekan”; “bor ekan-da, yo'q ekan” va hokazo.

Boshqa tomondan, asosiy TSB "bir bor ekan, bir yo'q ekan" boshqa klishelangan birikmalar bilan muntazam ravishda birga keladi (masalan, bunga "qadim zamon(lar)da” turg‘un birikmasini misol qilib keltirish mumkin). Buning natijasida ertak boshlanishining frazeologik qismi kengayadi. Quyidagi shunga o‘xshash qurilishdagi klishelari yordamida boshlanishning asosiy TSB ning eng yaqin qo‘shiluvchi elementiga misollarni solishtiring: “Bir bor ekan, bir yo‘q ekan, qadim zamonlarda bir Boltakay botir degan odam o‘tgan ekan”; “Бир бор экан, бир йўқ экан, қадим замонларда бир подшо бор экан” va b.

Agar asosiy TSB “bir bor ekan, bir yo‘q ekan” mustaqil qo‘llanilsa yoki ko‘p sonli ertak boshlanishining konstruktiv o‘zagi hisoblansa, uning turli klishe bo‘lib qo‘shiluvchi birlikarga aniqlovchi vazifasi yuklatiladi. Bunda avval ancha umumiy semantikaga ega bo‘lgan klishe beriladi (masalan, “och ekan, to‘q ekan”), so‘ngra aniq timsollar tasviriga tayangan, badiiy o‘yin

asosida qurilgan klishelar keladi: Bor ekan, yo‘q ekan, och ekan, to‘q ekan, bo‘ri barovul ekan, tulki yasovul ekan, toshbaqa tarozibon ekan, qurbaqa undan qarzdor ekan. Qadim zamonlarda...

Asosiy o‘zak sifatidagi TSB ko'pincha juda uzun ertak parchasi (fragmanti)ning boshlanish yadrosi bo'lib xizmat qiladi. Masalan: Bir bor ekan, bir yo'q ekan, bir och ekan, bir to'q ekan, bo'ri bakovul ekan, tulki yasovul ekan, qirg‘ovul qizil ekan, dumlari uzun ekan, toshdan toshga qo'ngan ekan, oyoqlari sinib o'lgan ekan. Avval zamonda bir...

Ko‘pgina o‘zbek xalq ertaklarining muqaddimasida, boshlanishining konkretlashgan qismida turli xil keng variantlashgan obrazli klishelarning katta jamlanmasi, to`dasi bilan ajralib turadi. Aynan ertak muqaddimalariga analog sifatida, ularning konteksti boshqa ko'plab majoziy konstruksiyalarni o'z ichiga olishi mumkin. Ertak boshlanishining bunday qurilishiga misol bo‘lib "Tulki bilan tovus" ertagining boshlanishi xizmat qilishi mumkin. Qiyoslang: Эртагиё эртаги, эчкиларнинг бўртаги, қирғовул қизил экан, қуйруғи узун экан, кўк музга минган экан, мурути синган экан, ғоз карнайчи экан, ўрдак сурнайчи экан, ола қарға азончи, қора қарға қозончи, чумчуқ чақимчи экан, тўрғай тўқимчи экан, бўри баковул экан, тулки ясовул экан, эртагимнинг эри бор, етти кунлик ери бор, етти кунлик ерида думи калта бўри бор. Кунларнинг бирида ....

O‘zbek xalq ertaklarining ushbu boshlanishlarining barchasi tuzilishi jihatidan rang-barang bo‘lib, ular ertak tiliga o‘zgacha ohang, yorqin rang, tasvirlarning jozibali yangiligi, uslubning aniqligini beradi, har qanday o‘quvchining diqqatini o‘ziga tortadi.

Shuning uchun ham ikkinchi tilni o‘rganishda xalq og‘zaki ijodi namunalari, jumladan ertaklardan foydalanish, ularni o‘zi o‘rganayotgan tilga tarjima qilish samarali natija beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Бушуй А.М. Сущность языка как проблема общей лингвистики. – Самарканд: СамГИИЯ, 2004. – 90 с.
2. Журакулов Р.Д. Фразеология языка сказки. – Самарканд, СамГИИЯ, 2022. – 124 с
3. Kuldosheva, R. K., J. P. Kilichov, and T. Kh Suleymanov. "THE ROLE OF SIGN LANGUAGE IN SOCIETY." *УЧЕНЫЙ XXI ВЕКА*: 23.
4. Suleymanov, Timur, and Anora Kosimova. "EFFECTIVE WAYS OF TEACHING ENGLISH THROUGH GAMES, PRE-GAME AND POST-GAME ACTIVITIES." *Бюллетень студентов нового Узбекистана* 1.6 (2023): 5-7.
5. Suleymanov, T. K. (2024). THE SYNTACTICAL AND LEXICAL PECULIARITIES OF SENSORICS IN “HAIR” BY W. FAULKNER. *European Journal of Learning on History and Social Sciences*, *1*(4), 93-98.
6. Suleymanov, T. X. "THE POETICS OF SOUTHERN GOTHIC AND ITS SENSORY DIMENSION IN WILLIAM FAULKNER’S WORKS." Multidisciplinary and Multidimensional Journal 5.3 (2026): 115-119.
7. Сулейманов, Т. Х. (2022). Особенности сенсорного восприятия действительности героями У. Фолкнера на примере синтеза визуальных, аудио- и тактильных образов в рассказах «Barn Burning» («Поджигатель») и «A Rose For Emily» («РОЗА ДЛЯ ЭМИЛИ»). Academic Research in Educational Sciences, 3(6), 518–524.
8. Сулейманов, Т. (2026). Репрезентация визуальной модальности: поэтика света, цвета и распада (на материале новелл „Роза для Эмили“ и „Сухой сентябрь“). Зарубежная лингвистика и лингводидактика, 4(2), 57–63. https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol4-iss2-pp57-63